

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

IV

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1956

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

PRÍSPEVKY K ŠTÚDIU SLOVENSKÝCH BETLEHEMSKÝCH HIER

RUDOLF ŽATKO

Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Ú v o d

K najsvojráznejším formám slovenského ľudového básnictva patria nesporne betlehemske hry. Na oblasti východného Slovenska je zaužívaný názov *jasličkové hry* a od čias uverejnenia prvého slovenského zápisu betlehemskej hry Jánom Kollárom v *Zpiewankách* (roku 1834–35) sa dosť často používa aj termín *chodenie s betlehemom*. Z hľadiska zvykoslovného kalendára sa betlehemske hry zaraďujú do skupiny hier vianočného obdobia s tematikou Kristovho narodenia.

O pôvode betlehemskej hry vôbec stačí tu povedať toľko, že je to hra cirkevného pôvodu, vznikla v stredoveku a jej text sa vyvinul zo sprievodných slov bábkovej hry a z kostolných mystériových textov. Ďalšia jej história je dosť spletitá a nejasná; u každého národa hra mala svojský, dosť odchodný vývin. Pôvod a vznik slovenských betlehemských hier je zatiaľ nejasný a veľmi nedostatočne prebádaný.

I keď tu nemienim riešiť ťažkú a spletitú otázku pôvodu a vzniku slovenských betlehemských hier, nezaškodí aspoň v krátkosti zaznamenať mienku dvoch najvýznamnejších bádateľov, ktorí sa pokúsili o vyjasnenie tejto otázky. Prvým je Štefan Krčméry, ktorý v cennej štúdií *O slovenskom chodení s Betlehemom*,¹ opierajúc sa o rozsiahlu literatúru predmetu a podrobiac dôkladnému rozboru a porovnaniu temer všetky jemu dovtedy známe slovenské varianty betlehemskej hry, ako aj varianty maďarské, české a poľské, vybadal veľa ich špecifických črt a dospel k zisteniam zhôd a filiácií, väčších alebo menších

¹ V *Sborníku Matice slovenskej*, XI–XII, 1933–34, 85–110.

závislostí betlehemských hier našich susedov od betlehemských hier slovenských. Škoda len, že sa Krčméryho štúdia, v jednotlivostiach nadmieru bystrá, v porovnávej analýze variantov konkrétna a presvedčivé zistenia prinášajúca, končí privšeobecným záverom: „... Základné prvky (betlehemských hier — pozn. R. Ž.) zdajú sa byť ešte veľkomoravskými, základné útvary ešte stredovekými. Dnešné záznamy zachovávajú, pravda, len formy pozdejšie.“²

Vysvetlenie pôvodu slovenských betlehemských hier v tejto privšeobecnej Krčméryho formulácii však neobstojí, čo učene odôvodnil bývalý profesor etnografie na univerzite v Lipsku a v rokoch 1942—45 aj v Bratislave Bruno Schier v široko založenej práci *Die Hirtenspiele des Karpathenraumes*.³ Je to zatiaľ posledné slovo v riešení celej problematiky slovenských betlehemských hier. Schierove výsledky a závery, vyúsťujúce vo vysoké ocenenie umeleckej krásy a sily, myšlienkových hodnôt a svojráznosti našich betlehemských hier, môžeme iba s vďakou a sympatiami prijať. Ale i v miestach, kde s veľkým dôkazovým aparátom, vychádzajúc zo zistených genetických súvislostí slovenských betlehemských hier s pastierskymi ľudovými hrami bavorsko-rakúskej oblasti, ukazuje na závislosť našich hier od starších nemeckých vývinových foriem, ťažko nám nateraz Schierovu mienku neprijať.⁴ Je to o to ťažšie, že Schier objektívne pripúšťa aj vplyvy Východu na utváranie dnešnej podoby našich betlehemských hier (v sfarbení slovného bohatstva a tanca). Podľa Schiera naše betlehemské hry vyrástli síce z cudzích (nemeckých) podnetov, no v horskom prostredí slovenského ľudu, u ktorého pokročilé a vyvinuté pastierstvo bolo v minulých storočiach vari najsilnejšou zložkou obyvateľstva, dostali novú životnú formu s takou mierou svojráznosti, že prenikli — čiastočne v doslovných prekladoch — k susedným Maďarom, Poliakom, k slovenským Nemcom i na Moravu. V slovenských hrách — hovorí B. Schier ďalej — došlo na podklade nemeckých popudov v hrách k neobyčajnému splynutiu biblických základov s formami a myšlienkami slovenskej zbojníckej piesne, k čomu veľmi dopomohli politické a sociálne pomery XVIII. storočia u nás.⁵

I keď sa proces tvorenia či dotvárania základnej dnešnej formy slovenských betlehemských hier skončil zhruba v XVIII. storočí, neznamená to, že k nim nepribúdali v jednotlivostiach nové prvky; ich vznik podmieňovali rozličné príčiny, vplyvy miesta i času, vplyvy literárne i kultúrne a najmä zmena spoločenských vrstiev, ktoré sa ujímali predstavení betlehemských hier.

Žiada sa povedať pár slov aj o význame slovenských betlehemských hier.

² Š. Krčméry, c. d., 110.

³ Vyšla v Berlín-Daleme roku 1943. Slovenský preklad tejto práce (81 strán), pripravený do tlače, mal vyjsť koncom vojny v SAVU, ale nevyšiel. V ďalšom texte sa odvolávam naň a citujem z neho.

⁴ B. Schier, c. d. (slov. preklad v NÚ SAV), 6—24 (kap. II. Nemecko-slovenské zhody).

⁵ Schier, c. d., 60 (kap. V. Zhrnújúci záver).

Betlehemska hra je zo všetkých druhov ľudového dramatického umenia najživšou a najvýraznejšou formou odrážania skutočnosti. V čase svojho rozkvetu citlivo reagovala na javy spoločenského života. Ľud v jej scénach z pastierskeho života utvoril rad pozitívnych obrazov a niekoľko životných postáv, ústami ktorých vyslovil svoje túžby, nálady, náhľady aj postoje k obklopujúcej ho skutočnosti. Slovenská betlehemska hra v najlepších svojich ukážkach, v ktorých scény náboženského obsahu sú obmedzené na najmenšiu mieru, predstavuje svojrázne umelecké dielo, preniknuté duchom jánošíkovej poézie; v nej je vyjadrená túžba po slobode a spravodlivosti, myšlienka odboja proti poddanstvu a panskej svojvôli, proti utláčaniu a vykorisťovaniu nás nášho pastiersko-roľníckeho ľudu v epoche feudálnej a neskôr kapitalistickej. V rozličných etapách svojho rozvoja bola slovenská betlehemska hra jedným z aktívnych činiteľov spoločenského zápasu a ostrým vyjadrovaťelom odporu ľudových más. „Slovenská pastierska hra so svojimi mnohými piesňami a tancami, so svojimi mnohými rečami a zvykoslovnými úkonmi rozvinula sa cez XVIII. storočie v malý ľudový umelecký celok, ktorý ďaleko presahuje v rozsahu a svojráznosti, v sile a prirodzenosti ostatné sprievodové hry na východe strednej Európy a zasluhuje si v porovnávanom bádani ľudových hier čestné miesto.“⁶

Od polovice XIX. storočia začala sa doba úpadku slovenských betlehemskej hier. Keďže už boli formálne aj obsahovo rozvinuté, prestali sa ďalej rozvíjať. Tento proces stagnácie a postupného úpadku nemožno vysvetliť ináč ako vplyvom základnej zmeny štruktúry spoločenského a hospodárskeho života, ktorá nastala po oslobodení ľudu z poddanstva v revolučnom roku 1848. Keď k tejto dejinnej sile spoločensko-hospodárskeho pokroku pripočítame mocný rozvoj kultúry, osvety a technickej civilizácie, ľahko pochopíme od základu meniacu sa tvárnosť života na našej dedine a nové duchovné uspošobenie nášho ľudu, ktorý postupne prijíma nové a opúšťa staré. Mnohí naši autori od čias P. J. Š a f á r i k a upozorňovali na upadanie tradičnej ľudovej kultúry. Tomuto procesu neunikli ani betlehemskej hry.

Dnes — v období rýchlej výstavby socializmu v našej vlasti — sú betlehemskej hry na Slovensku v štádiu úplného zániku. Pred našimi očami vymierajú ich poslední herci a ľudoví interpreti. Keďže sám Ľud hry opúšťa a od nich sa odvracia, ostáva príkazom doby pre všetkých, ktorí prechovávajú v srdci záujem a lásku k pokrokovým tradíciám našej ľudovej kultúry, zachrániť zvyšky slovenských betlehemskej hier, cenného odkazu našej minulosti!

V našej folkloristike od uverejnenia spomínaných syntetických prác Š. Krčméryho a B. Schiera ako by bol prestal záujem o ľudové betlehemskej hry. Dúfajme, že je to len prechodný zjav nezájmu, vyvolaný ešte stále malým počtom našich odborníkov vo folkloristike, ktorí tobôž svoje skromné sily

⁶ Schier, c. d., 37 (kap. IV. Slovenský vlastný tón).

musia v prítomnej dobe sústrediť na riešenie iných, azda naliehavejších vedeckých problémov. Problematika slovenských betlehemských hier je bohatá a rozmanitá. Mnohé jej dielové otázky ostávajú ešte vždy nedotknuté. Najväčší záujem sa u nás dosiaľ prejavoval o skúmanie obsahu a formy betlehemských hier, menší o ich históriu, pôvod, vznik, o spôsob ich predvádzania a šírenia a vari najmenšia pozornosť sa venovala rozboru a hodnoteniu ich hudobnej, tanečnej a výtvarnej stránky.

Tieto momenty ma pohli k tomu, aby som sa venoval skúmaniu betlehemských hier. Pritom si dobre uvedomujem, že treba vyhľadávať a zbierať nové materiálie a spracúvať ich, aby sa z nich časom mohla pripraviť materiálová a vedecká základňa pre utvorenie novej, širšej, obsahovo bohatšej a prehľadnejšej syntézy. Výsledkom tejto snahy — pripraviť predpoklady pre nové syntetické práce o slovenských betlehemských hrách — sú aj moje rozsahom veľké, ale samostatné tri príspevky, ktoré tu podávam.

V prvej stati prinášam nový pramenný materiál, ktorého poznanie a náležité zhodnotenie prispeje k poznaniu života, ciest vývinu a šírenia, ako aj spôsobu predvádzania betlehemských hier na Slovensku, najmä na jeho západoslovenskej nárečovej oblasti. Je známe, že ľudová forma betlehemských hier bola zámerne pozmeňovaná. Dialo sa to rozličnými spôsobmi a rozličnými ľuďmi temer vo všetkých krajoch Slovenska. V prvom príspevku si vyberám tlačené, no dosiaľ nikým nepovšimnuté literárne spracovania betlehemských hier, ktoré hoci stavajú na ľudových predlohách, značne sa od nich líšia. Poznanie ich podoby a vonkajších osudov pomôže objasniť ich veľký zástoj v prekonávaných sto rokoch úpadku ľudových betlehemských hier najmä na veľkej časti západného Slovenska.

Druhým článkom prispievam k objasneniu otázky, odkiaľ, kedy a ako sa dostal slovenský typ betlehemskej hry na Moravu. V súvislosti s tým sa rozpisujem o drotároch z hornotrenčianskej dediny Kolárovič, ktorí v minulosti boli nositeľmi a šíriteľmi slovenskej ľudovej tradície aj ľudového dramatického umenia na Morave a v Čechách.

Napokon v treťom príspevku odtláčam dva vlastné zápisy slovenských betlehemských hier z Maďarska (z roku 1946) s pripojeným rozborom a hodnotením.

Literárne spracovania látky ľudových betlehemských hier, vydané tlačou

Z programu načrtnutého v úvode vidieť, že nám v prvom príspevku pôjde o nové, dosiaľ neznáme alebo nepovšimnuté materiálie, ktoré môžu obohatiť naše doterajšie vedomosti z histórie slovenských betlehemských hier za posledných sto—stopäťdesiat rokov. Bude teda, ako ďalej ukážeme, zaiste veľmi užitočné bližšie si všimnúť tieto nové pramene, osvetľujúce z nejednej stránky naznačenú problematiku slovenských betlehemských hier. K takýmto môžeme

počítat rozličné rukopisné prepisy a úpravy ľudových betlehemských hier, ktoré i keď bývajú dosť početné, málokedy sa zachovávajú a dostanú do rúk bádateľov; obyčajne hynú súčasne so svojimi majiteľmi či upravovateľmi. Čo do počtu oveľa zriedkavejšie sú umelé spracovania betlehemských hier, vydané tlačou. V tomto príspevku rozoberáme dve z nich, no časom sa ich možno nájde viac. Okrem náhodnej zmienky Andreja Mráza v Ambruš-Felix-Mrázovej učebnici dejín slovenskej literatúry pre gymnáziá a učiteľské akadémie⁷ o Jonášovi Záborskom ako autorovi spracovania betlehemskej hry podľa ľudovej predlohy nik si u nás bližšie nevšimol ani toto ani iné podobné spracovania. Ako by sa o nich vôbec nebolo vedelo. Príčinou tohto nezájmu bola neznalosť slovenskej literárnej produkcie, ktorá až do pomerne nedávno vydanej L. V. Riznerovej *Bibliografie písomníctva slovenského*⁸ bola hlavnou brzdou v rozvoji našej vedeckej spisby. Dnes už bohato rozvinutá bibliografická a dokumentačná práca v niektorých ústavoch a kabinetoch Slovenskej akadémie vied je čoraz väčšou oporou a významnejším pomocníkom mnohostranne sa rozvíjajúcej vedeckej práce u nás.

Ako sa neznalosť staršej literárnej produkcie pred vydaním Riznerovej *Bibliografie* neblaho prejavovala pri štúdiu slovenských betlehemských hier, stačí ukázať aspoň na jednom príklade, ktorý hovorí za mnohé. Jedným z prvých vážnych bádateľov ľudovej drámy na Slovensku bol Pavol Bujnák. V jednom zo svojich článkov⁹ sa pokúsil dokázať platnosť všeobecnej tézy o vzniku a pôvode európskej dramatiky zo stredovekých cirkevných mystérií aj pre slovenské pomery. No neorientovanosť v českej, poľskej, maďarskej a nemeckej odbornej literatúre predmetu, aby som uviedol aspoň literatúry susedných vyspelých národov, ako aj neznalosť slovenských a inorečových zápisov betlehemských hier viedli ho od paušálne postavenej tézy až k habkavému, neistému, niekedy priam k nekritickému jej zdôvodňovaniu. Dostal sa takto len na vratké pole hypotetických úsudkov a riešenie ťažkej otázky vzniku a pôvodu slovenských betlehemských hier nepohol vôbec dopredu. Iba čo naznačil problematiku. Veď akože ináč? Či nie je vecou prílišnej odvahy a bujnej fantázie trúfať si dokazovať starodávnosť slovenských betlehemských hier zo zhôd, zistených porovnaním a rozborom obsahu, čiastočne aj formy a jazyka iba troch — aj to novších variantov: J. Gregorovho variantu z Tajova,¹⁰ variantu zo Slovenskej Lupče,¹¹ zapísaného Samom Czambelom-Daniem

⁷ Vyšla niekoľko ráz v rokoch druhej svetovej vojny.

⁸ Zväzok I—IV, 1929—1934, vydala Matica slovenská.

⁹ P. Bujnák, *Bohoslužobné (!) počiatky dramatu na Slovensku*, Prúdy, VI, 1922, 499—508.

¹⁰ Joz. Gregor-[Tajovský] uverejnil svoj zápis v českých Národných Listoch v čísle z 1. I. 1899; z nich ho prebral Jozef Škultéty do *Slov. pohľadov*, XIX, 1899, 2. číslo, pod názvom *Betlehemska hra z Tajova, župy Zvolenskej*.

¹¹ Samo Czambel-Danielovič, *Betlehemska hra (zo Slov. Lupče)*, *Slov. pohľady*, XXIII, 1903.

lovičom roku 1903, a šarišského variantu hry od správcu-učiteľa Jána Olejčeka z Plávnice¹² (z roku 1922). Znalosť starších zápisov hry — variantu Kollárovho,¹³ Boženy Němcovej¹⁴ a Dobšínskeho¹⁵ — by Bujnákovi bola pomohla vyhnúť sa zbytočným a pritom chybným výkladom niektorých slov, výrazov i niektorých zovšeobecňujúcich súdov.

Ináč P. Bujnák celkove správne hodnotí všetky tri varianty: Czamblov variant ako formou i rečou najvernejší, Olejčekov v šarišskom nárečí sa mu zdá cennejším skôr z obsahovej stránky. Gregorov zápis — na rozdiel od predchádzajúcich dvoch — menuje dôsledne „spracovaním“ nejakého staršieho prameňa, „lebo je jasné, že skutočne sám Gregor-Tajovský prepracoval ľudovú látku betlehemskej hry. Cele moderná, čiste slovenská reč, uhladené verše, dobré rýmy, odstránenie všetkých ostrejších a surovších, drastických výrazov, aké sú hojné v druhých dvoch podaniach, tieto dôvody ma presvedčujú o tom, že tu nemáme do činenia s pôvodnou ľudovou poéziou“.¹⁶ I keď teda z neznalosti skutočného prameňa Bujnák za pôvodcu tajovského „spracovania“ mylne pokladá samého Jozefa Gregora-Tajovského (bol iba zapisovateľom a uverejňovateľom!), dnes — i po celkove správnej Bujnákovej charakteristike tajovského variantu — musíme ho pokladať za osobitný ľudový variant látky slovenskej betlehemskej hry, za aký ho majú vo svojich syntetických štúdiách Štefan Krčméry, Bruno Schier a pred nimi, ale i dávno pred Bujnákom, významný maďarský znateľ typov západoslovanských vianočných hier Jozef Ernyey.¹⁷ Tu na zakončenie exkurzie od vlastného jadra tejto state ešte tolko, že Bujnák bádateľsky sklamal a jeho aj popri všetkých nedostatkoch a chybách veľmi zaujímavý článok — opäť pre nedostatok bibliografického zachytenia — zapadol bez ozveny. Nepoznajú ho a neodvolávajú sa naň ani naši ani cudzí skúmatelia slovenských betlehemskej hier. Ja mu však vďačím za podnet k hľadaniu onoho staršieho prameňa či spracovania, o ktoré sa opiera Gregorov variant betlehemskej hry z Tajova. Týmto spracovaním, ako sa mi podarilo zistiť, je *Betlehem — wianočná zábawa* od Jozefa Emmauela, farára v Košeci pri Ilave. Vydal ho Ondrej Radlinský vo IV. zväzku svojej Prostonárodnej bibliotéky v Budíne roku 1856 tlačou kníh-

¹² Ján Olejček, *Jasličkári*, Slov. vlastiveda I, 1922, 154—63.

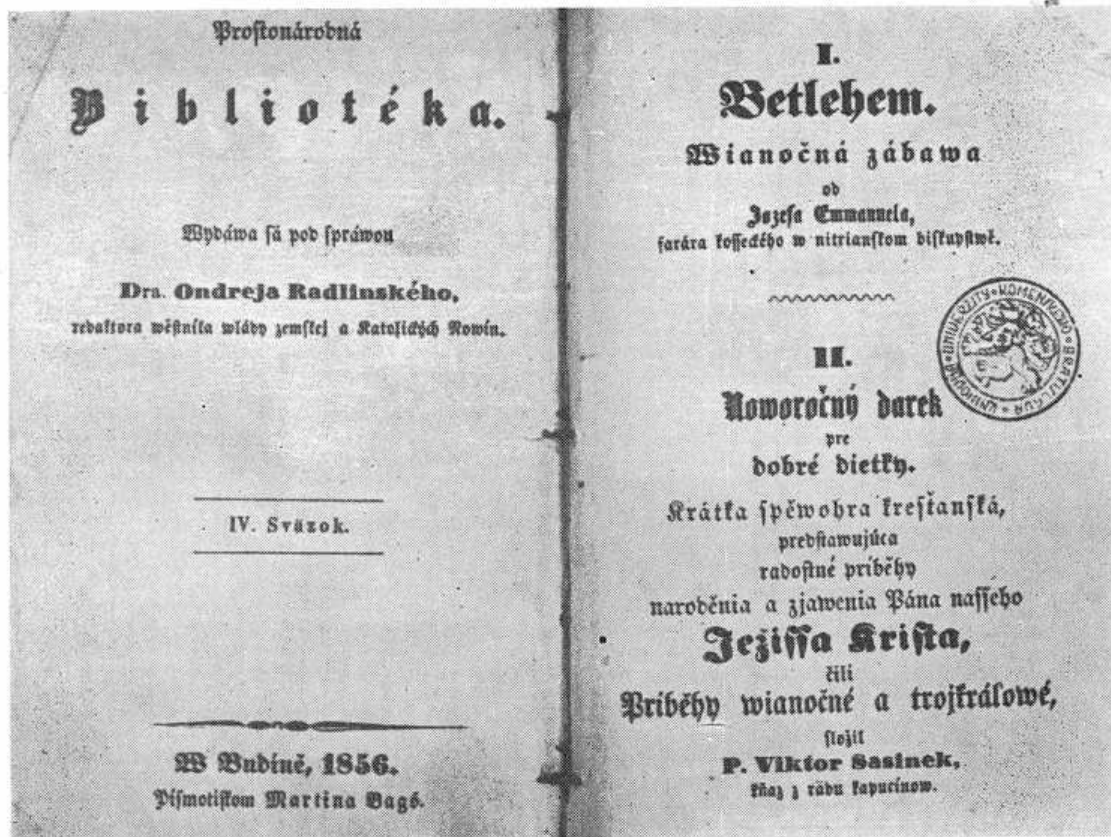
¹³ V *Národných zpiewankách*, diel II, 1934—35, 57—64.

¹⁴ Bož. Němcová, *Vánoční hra slovenských chlapců*, pôvodne vytlačila v *Štěpnici* (príloha čas. *Škola a život*) roč. 1859, č. 8, 114 n.; pod tým istým názvom vyšla hra v Prahe u B. Kočího r. 1926, str. 11, 8° (separátne ako 352 zväzok *Uměleckých snáh*); naposledy ju odtlačil časopis *Slovenskou otčinou* I, 1925, 56—9, v poslovenčenom znení.

¹⁵ Pavol Dobšínský, *Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské*, Turč. Sv. Martin 1880, 121 n.

¹⁶ P. Bujnák, c. čl., 507.

¹⁷ Ernyey József, *A szláv karácsonyi játékok főbb típusai*, Néprajzi Értesítő V, 1904, č. 1—2, 28—41.

Obr. 1. Titulný list knižky s hrou Jozefa Emmannela *Betlehem*

tlačiarne Martina Bagóa. Má dvadsaťštyri strán textu (bez úvodu) a 7 nápevov piesní od Františka a Ondreja Ž a š k o v s k é h o, riaditeľa a organistu arcibiskupského chrámu v Jágre. Knižka (obr. 1) je sympatického, vreckového formátu, pekne vytlačená švabachom, v dobrej, trocha starobou zaváňajúcej slovenčine, pravopisom hodžovsko-hattalovským.

Najprv pár slov o jej autorovi. Jozef Emmanuel sa narodil 18. marca 1804 vo Vrbovom. Pôsobil ako r. k. kňaz na viacerých miestach, najdlhšie ako dekan-farár v Košeci pri Ilave, kde aj 8. mája 1890 umrel. Bol národne uvedomelým Slovákom a plodným spisovateľom. Svojimi článkami a besiedkami vyplňoval po roky katolícke časopisy a vydal šesť kníh náboženského obsahu. S obľubou skladal i básne, zväčša poučného obsahu, svedčiace o dobrej znalosti života a potrieb dedinského ľudu. Napr. aký zaujímavý mravopisný aj poučný obrázok starodávnych priadok na považskej dedine predstavuje Emmanuelova výpravná báseň *Prjadky*.¹⁸ Básnické venovanie autora svojmu priateľovi farárovi Štefanovi Galvánkovi má rytmický pôdorys, druh rýmov

¹⁸ V *Katolíckych novinách*, VII, 1855, 44–6.

a strofické členenie ako vstupná pieseň pastierov o rok neskoršie napísaného *Betlehema*. Hľa, prvá z troch strof:

Tá priateľstva známosť prwá
Esste wždycky u nás trwá,
S ktorou sme sä spojili,
Keď nám w Nitre od Zobora
Swietiwala krásna zora
A w nej do sskól chodili.

Aj vlastná básnická skladba je tej istej formy ako dialógy *Betlehema*:

Ten istý obyčaj od dáwna panuje,
Keď dlhý podzimu večer sä zjawuje,
Sejdu sä wospolok jak diewky, tak baby
Na priadky k súsedom až z celej osady atd.

Obsahom básne je rozprávanie o tom, aké boli priadky volakedy dávno a aké za života Emmanuelovho. Volakedy — podľa básnika, romanticky si idealizujúceho minulosť — boli to blahé, nevinné pracovno-zábavné schôdzky, no v prítomnej dobe priadky sú sídlom satanáša a hriešnych, bezuzdných zábav, oplzlých piesní, smilných rečí, žartov, pijatiky, klebiet, zvád, nadávok i bitiek, hotových „babských vojen“ s krikom, šmarcom, „larmou“.

Krik wždy wiacej rastie — zwada neprestáwa
Jedna druhej sspatné mená si nadáwa ...

Báseň sa končí mravným napomenutím a poučením, aby ženy, matky a gazdiné dbali na mravnosť, nábožnosť, svornosť rodiny aj čeľade a samy dávali dobrý príklad. Z formálnej stránky, možno povedať, bola táto skladba Jozefovi Emmanuelovi nácviikom a či prípravou na zveršovanie betlehemskej hry.

V pozoruhodnom predhovore k *Betlehemu* autor objasňuje, čo ho pohlo k spracovaniu tohto dielka. Dôvodom pre to bolo, že „... ai ten starodáwny a chwalitebný u slowenského národu obyčaj ‚s Betlehemom chodiť‘ od svojeho pôvodného záměru až weľmi sä odchýlil; ano mnohé nesslussnosti sä do něho wkradly, ktoré mrawný cit bohabojných ludí urážajú, takže obyčaj ten ... z roka na rok wiac na mrzutosť a obtížnosť padá domácim, nežli k mrawnej zábawě“.¹⁹ Preto na žiadost mnohých, aby sa ten obyčaj od všetkých nesuslussností očistil, vrátil pôvodnému účelu upamätúvať obecny lud na najkrajšiu pamiatku kresťanskú, na Kristovo narodenie a poskytol mu súčasne mrawné naučenie i nevinnú zábavu v dňoch sviatočných, ba — ako sám hovorí — v *Ka-*

¹⁹ Predhovor, VII.

tolických novinách verejne²⁰ medzi inými aj na to vyzvaný vzal si vec k srdcu a podľa svojich síl zložil dramatickú báseň s názvom *Betlehem — Vianočná zábava*

Prípadné posmešky spolurodákov „mal si praj čo písať pre národ“ Emmanuel umne odbíja poukazom, že „—národ náš z ohľadu svojej vzdělanosti esstě je len wo věku dětinskom, nasledowně on sã musí k učení esstě len pripravowať, powzbudzowať, wãbíť a z ospanliwosti a driemot jeho dussewného hliwenia prebúdzat: jemu sã teda esstě nemôžu nateraz spisy hlubokého uměnia podãawať, ale len spisy také, z ktorých by sã najprw w reči svojej materinskej zdokonãlil, hojnost potrebnych slów sebě nadobudnul, aby svoje mysslienky, svoje žiadosti, svoje potreby vyjadriť mōhol; lebo reč je žleb, po ktorom uměnia a vzdělanost národ dostãwa; — reč je klúč od brány, ktorou sã ide do hradu národnej oswěty: w reči sã teda musí národ najprw a nado wssecko zdokonãliť, aby sã svojim časom vzdělať mōhol“.²¹ Slovom, slovenský rodoľub, skromný farár košecký Jozef Emmanuel svojím spôsobom a podľa svojich síl a schopností chcel aj svojou veršovanou skladbou napomôcť náš prebúdzajúci sa národ na ceste k dosiahnutiu vyššej duchovnej osvety a prekliessniť mu cestu „do hradu sláwy zemskej“.²²

V Emmanuelovej hre vystupuje päť osôb: štyria pastieri a anjel. Zvláštnosťou oproti variantu Kollárovmu a iným ľudovým variantom, ktoré boli Emmanuelovi predlohou, je to, že starý bača Kubo je tu otcom pastierov — Stacha, Fedora a Junáka. Stacho je najstarší a Junák najmladší syn. Meno posledného je asi ohlasom junáckej poézie štúrovca Sama Chalupku. Poňatie úzkeho rodinného vzťahu medzi pastiermi akiste zodpovedalo autorskej predstave biblickej svätej rodiny. Odtiaľ idealizácia osôb a dejov, snaha o vyrovnaný, harmonický obraz predstavovanej biblickej príhody. Oblečenie, výstroj a iné rekvizity osôb sa v hre osobitne nepredpisujú, iba v režijných poznámkach sčasti naznačujú.

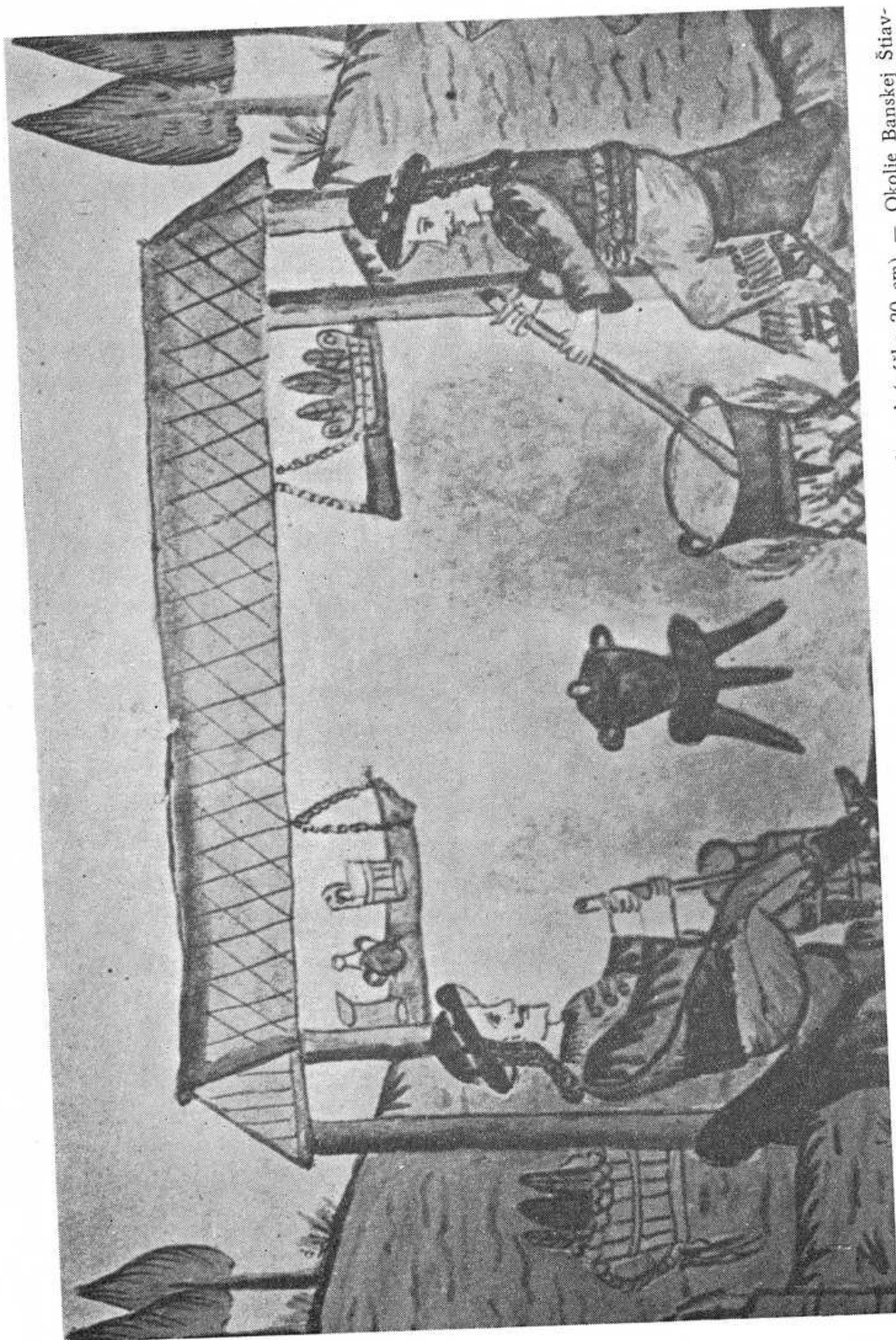
Hra sa začína pred vojdením do domu spoločnou piesňou pastierov, ktorej obsah mal — podľa intencie autora — vzbudiť u poslucháčov ilúziu bohatej vlasti betlehenských pastierov. „Kde pastýrstwo psoty nemá, / Kde ľud žije w swornosti, / Kde sú wrchow bujné passe / Kde koliby a salasse / Majú mlieka w hojnosti.“ Uvedme na ilustráciu aspoň prvú slohu z nej:

Jeruzalem město swäté,
Kde sluniečko žiary zlaté
Na Libanon opiera,
Je otčina — je wlast nassa,
Ta! — sã spěw náš dnes zanãssa
Ta! — z nás každý pozerã.

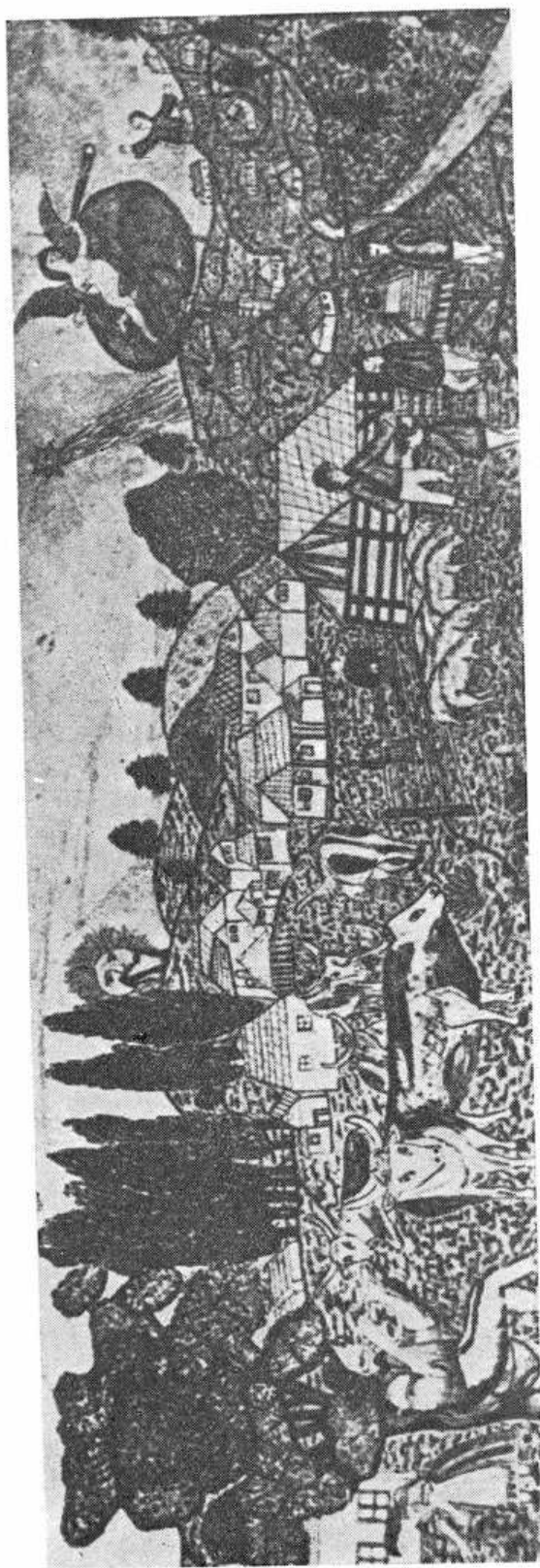
²⁰ Tamže, VIII.

²¹ Tamže, VIII—IX.

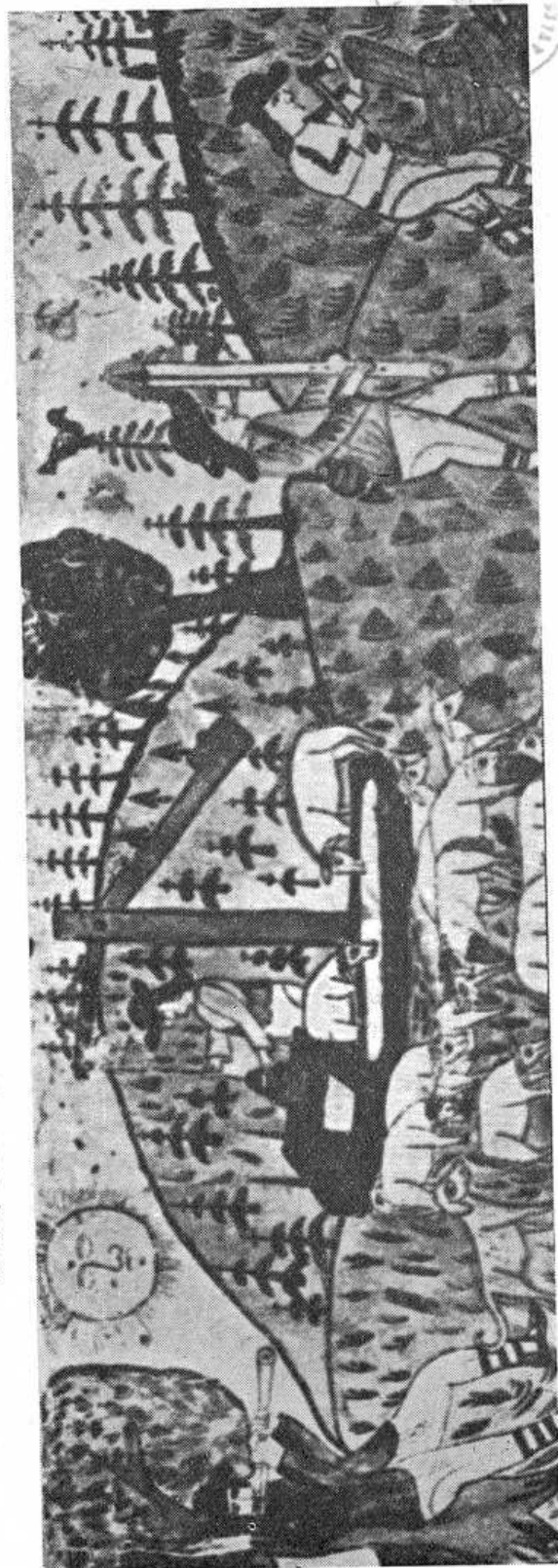
²² Tamže, X.

Obr. 2. Výjav zo salašníckeho života, zadný maľovaný prospekt betlehema (detail). kvašakvarel (výška 20 cm) — Okolie Banskej Štiavnice, XIX. stor. Štátne východoslovenské múzeum, Košice, inv. č. 187/927

Obr. 3.—4. Výjavy zo salašníckeho života, zadný maľovaný prospekt betlehema (detail); kvašakvarel (20×253 cm a 26×172 cm) — Okolie Banskej Štiavnice, XIX. stor. Štátne východoslovenské múzeum, Košice, inv. č. 20 179

Štátna knižnica
Východoslovenské múzeum
Košice

Formálne sa táto pieseň skladá z troch slôh šesťveršových, rytmicky úplne pravidelných, trochejských. Výnimkou sú iba tretí a šiesty verš s poslednou stopou neúplnou. Verše, znejúce nenútené, plynne a vonkoncom moderne, majú rýmy združené a obkročné podľa vzorca AAbCCb.

Po inscenovaní otčiny betlehemských pastierov a dejiska biblickej príhody okolo Ježišovho narodenia prvý — tak isto ako vo variante Kollárovom, Dobšinského a iných — vstúpi do izby Fedor. Keď pozdraví domácich, opretý o svoju pastiersku palicu a so širákom na chvíľu pozdvihnutým, stojac odrieka tri a polstránkový monológ, nesený v jednotnom, vyrovnanom rytme, veršom dvanásťslabičným, alexandrínskym, jazykom literárnym, občerstvovaným výrazmi a obrazmi z pastierskeho života a zamestnania. (Také obrazy s motívmi zo života slovenských pastierov predstavujú zaujímavé ľudové akvarely z XIX. storočia. Sú maľované na papieri tvaru úzkych pásov a opatruje ich Štátne banské múzeum Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici a Štátne východoslovenské múzeum v Košiciach. Pozri obr. 2, 3, 4.) Najprv vykladá, že „Swěčná věc je teda, aby sa to hralo. / Čo sã někdy w skutku w Betlehemě stalo“; že chce tú „krásnu príhodu“ predložiť „dla písma swätého“, no nie sám, ale so svojimi bratmi; že všetci sú pastierskeho stavu, ale zato z vysokého rodu, „Bo predkovia nassi, bár ai stáda pásli, / Na královskom tróně tiež sã časom nassli,“ podobne ako Dávid.

Už z úvodnej časti Fedorovho monológu cítiť, do akej miery sa Emmanuel pridržal Kollárovho variantu, prípadne aj iného zápisu betlehemskej hry z prostredia, v ktorom pôsobil. Pravdaže, čím ďalej tým viac sa zdôrazňuje duchovný charakter hry a podnety ľudových predlôh miznú.

V ďalších veršoch Emmanuel metódou, realistickej drobnokresby podáva charakteristiky členov pastierskej rodiny.

Tak bača Kubo v Emmanuelovom spracovaní je bodrý stavec, ešte krepký a pri silách, starostlivý otec, dobrý opatrovník oviec, mravný človek, pobožný a nevinný ako dieťa. Ozajstný vrchol idealizácie!²³ Aký je oproti tomuto umelo vykonštruovanému typu vážneho otca a vzorného baču Kubo ľudových variantov slovenskej betlehemskej hry? Môžeme povedať, že celkom iný: je to hrubý človek, neokrôchaný starý mládenec, opilec a hlucháň. Nečudo, že tieto črty jeho charakteru sú potom jadrom komických dialógov a scén.

Podobne obšírne je charakterizovaný aj Stacho: zručný gajdoš a fujaráš, negramotný síce, ale zato hlavu má dobrú; pozná svoje ovce a ony jeho; vie i to, kedy ktorá bude mať jahňatá; pozná aj liečivú silu bylín, aj ovciam vie pomáhať; je silný, nebojí sa vlka ani macka a lišky zďaleka pred ním utekajú.

Mladší Fedorov brat Junák je miláčik otca Kuba i bratov. Trebárs je

²³ Podrobnejšie pozri v nižšie odtlačenom úryvku z Fedorovho monológu, kde je úplná charakteristika baču Kuba.

z bratov najmladší, bystrosťou a vtipom nad nich vyniká. Lahko si pamätá a rád i veľa o hocičom rozpráva; je huncút vybíjaný, nejednej sove vykrútil už krk, rád a pekne z dreva vyrezáva hlavy vtákov; vie bystro hajduchovať a po zemi skákať, rúče valašku do výšky vyhadzovať a v povetří ju lapíť bez toho, že by čo len nohou pohl; vie napodobňovať hlasy vtákov, všetko ako chlapec presliedil, pozná všetky jaskyne v skalách, studienky, kvietky podľa mena na pasienku; je dobrého srdca, vďačný a ochotný pomôcť každému, bohabojný a pobožný.

Seba Fedor v monológu necharakterizuje. Zachováva vcelku tradičné črty ako v ľudových variantoch.

Emmanuelova mnohovravnosť a dôkladnosť drobnokresby v charakterizovaní postáv pastierov, v opísaní ich fyzických znakov a duševných vlastností je v úplnom protiklade so spôsobom charakterizovania pastierov v ľudových variantoch betlehemskej hry. Tu sú totiž charaktery pastierov podané v rámci dramatickej akcie, a to stručne, nanajvýš ekonomicky — pár slovami alebo jedným-dvoma veršami.²⁴ Preto aj poslucháčovi razom utkvajú v pamäti a usta- vičným tradovaním sa ustávajú a vyhrávajú vo výrazné typy (*Fedor bystrý paholík . . .*, *Stacho vo veľkom strachu . . .*, *A ja, Kuba, hu! Kuba žije, ta i pije . . .* ap.).

Potom sa v rámci dialógov rozvíja dejová akcia, do ktorej zasiahnu postupne — okrem Fedora, ktorý vystúpil prvý na scénu, kde už zostane do konca — Stacho, Junák i Kubo, vojdúc úplne samovoľne, bez zvyčajného, prípadne obradného privolávania jedného druhým na scénu. Tak Stacho, vkročiac do izby, opýta sa Fedora, kde sa toľko bavil; dlho ho vraj hľadal márne po dvore. Spolu s otcom Kubom si už aj pomysleli, či zasa nemusel brániť stádo pred vlkom. Kubo mal vraj strašný sen; videl vo sne jasný oblak a Fedor pred ním padol na tvár a volal o pomoc. Fedor na to odpovedal, že sa mu chvalabohu nič nestalo. Iba troje jahniatok ovce okotili. Jedno by chcel obetovať bohu na oltár. Stalo sa však čosi nevídaného. Obaja bratia si sadli na zem a Fedor porozprával o tom, že videl odšadiaľ tiahnuť veľké karavány ľudu do Betle- hema. Na Stachom vyslovenú obavu, či tí cudzinci neprichádzajú kradnúť a lúpiť, Fedor ho ubezpečil, že nie; cudzinci prišli bez zbrane a iste aj bez zlých úmyslov.

Čoskoro nato vstúpi do izby Junák. Aj on na otázky bratov, čo videl a počul, vykladá zoširoka, že sa vonku zdržal tým, že dvom poblúdeným pocestným ukazoval cestu do mesta, ba že ich doviedol až k samému Betlehemu, aby si tam mohli nájsť nocľah. Celou cestou sa s nimi rozprával bez strachu, ako

²⁴ Všimnime si charakteristické rozhovory v našej hre z Hollóházy, prípadne umenie struč- nej charakteristiky postáv pastierov v spoločnej piesni *Salve, salve, ti Fedore . . .* našej hry z Rudabányácsky.

s príbuznými, a dozvedel sa od nich, že podľa cisárovho rozkazu idú sa dať popísať.

Vojde aj Kubo do izby a dozvie sa Junákovu novinu. On sám už o popise ľudu počul. Teraz mierne pokarhá Stacha za to, že sa tak bál tých cudzincov a bez príčiny zle o nich zmýšľal.

Potom sa pastieri uložia na spánok, pred ktorým však Fedor s Junákom zaspievajú pobožne pieseň a po nich všetci sborove prosia boha o pokoj a ochranu. Napokon aj Kubo, odporučiac seba i synov do ochrany božej, ľahne si k nim na zem.

O chvíľu anjel pristúpi k pastierom a nad nimi spieva *Glória*.

Stacho sa prebudí a v strachu durí Fedora zo sna. On ho však zavrúti, že sa mu to len sníva o anjelských hlasoch, nech len ďalej pokojne spí. Lež anjel, predtým na chvíľu ukrytý, opäť k nim pristúpi a spevom budí pastierov, zvestujúc im narodenie Mesiáša-Spasiteľa.

Pastieri sa prebudia a prelaknutí hľadajú jeden na druhého. Anjelov hlas ich naplní úzkosťou a žiara nad salašom obavou, že je to požiar. Ešte aj Junák, celý sa trasúc i potiac od strachu, bojí sa vyjsť z domu. Ale anjel ich povzbudí, aby sa nebáli a išli do betlehemskej maštalky vzdať česť a chválu Novorodeniatku.

Strach u pastierov sa čoskoro zmení na radosť; plesajú a ďakujú Hospodini za zoslaného Spasiteľa a ponáhľajú sa s darmi k betlehenským jaslom. Fedor vezme Ježiškovi hrniec sladkého mlieka a pre jeho matku žinčice a syra; Junák mu zas podá do ručičky hrdličky a pišťalku; Stacho gajdy, na ktorých mu zahrá, aby sa mu dobre spalo; Kubo k tomu doloží, aby nielen dary prinášali, ale aby sa so srdcom pokorným, verným a pobožným poklonili Novorodenému.

Pastieri chodiac dookola spievajú a tak symbolicky konajú „pochod k Betlehemu“, plný plesania a radosti. Po pochode a speve zastanú pred betlehemom, položeným na stole, a na Kubovu výzvu urobia jeden po druhom poklonu Ježiškovi. Slová vďaky a pokory odrecituje Stacho, po ňom Fedor, Junák a napokon s najväčšou oddanosťou Kubo. Nato všetci vstanú a Kubo sa obráti k synom so želaním, aby sa len radovali a plesali za to, že im boh dal dožiť sa takej veľkej milosti a z vďačnosti aby vždycky plnili vôľu božiu a zachovávali jeho prikázania.

Fedor oznámiac, že sa už brieždi, nabáda bratov vrátiť sa ku stádam. Pastieri si stanú do radu a na rozlúčku spievajú:

Dobre sa máwajte
A s Bohom býwajte
Wsseci tu domáci,
Wy drahí rodáci! atď.

Emmanuelov *Betlehem* je vážna duchovná hra. Duchovné jadro hry je náležite zdôraznené, obsah verne podaný podľa Písma, takže možno povedať, že úmysel vyslovený v predhovore, totiž vrátiť starodávny obyčaj chodenia s betlehemom, „očistený od všetkých neslušností,“ pôvodnému účelu, plne sa autorovi podaril. Zo svojho spracovania biblickej príhody okolo Kristovho narodenia vylúčil všetko, čo by akokoľvek mohlo narušiť základný vážny tón. Odtiaľ tá vyrovnanosť a vážnosť vo vykreslení charakterov pastierov i v obsahu dialógov, ktoré v dôstojný celok dopĺňa a viaže aj sedem originálnych piesní s krásnymi nápevmi od znamenitých organistov, slovenských skladateľov, bratov Žaškovských. K vážnemu obsahu a vyrovnanému tónu hry sa hodí prísne viazaná forma skladby. Tvoria ju v recitovaných častiach verše alexandrínske, plynúce v rytme trochejskom a končiace sa združenými ženskými rýmami. Pravdaže, vyskytujú sa vo veršoch hojne aj len samé daktyly alebo častejšie striedajú sa stopy daktylské s trochejskými, čo však zostupný spád rytmu nijako nenarúša.

Vcelku možno povedať, že Jozef Emmanuel bol dosť šťastným veršovníkom. Jeho verše znejú príjemne a plynú ľahko, prirodzene. Vidno, že Emmanuel, podľa veku stojaci akosi uprostred medzi generáciou bernolákovsko-kollárovskou a štúrovskou vyznal sa aj v prozodických otázkach a už dávno pred stanovením pravidiel prízvučného veršovania Andrejom Trúchlym-Sytnianskym pomerne úspešne ich uplatnil vo svojej básnickej praxi.

Ďalej nás zaujíma otázka, či a do akej miery sa prejavilo Emmanuelovo spracovanie látky betlehemskej hry z r. 1856 v ľudovej dramatickej tradícii. Ťažko nám zatiaľ uspokojivo odpovedať na túto otázku. Vec by si žiadala prinajmenej široký prieskum. Keby sme však mali vysloviť súd o vplyve Emmanuelovho *Betlehema* podľa počtu doteraz zapísaných jeho ľudových variantov, museli by sme povedať, že je nepatrný. Dosiaľ totiž poznáme len jeden úplný text, spomínaný už variant betlehemskej hry z Tajova pri Zvolene, zapísaný a uverejnený Jozefom Gregorom-Tajovským roku 1899.

Tajovský variant vznikol asi umelým spojením redukovaného Emmanuelovho *Betlehema*²⁵ s niektorými časťami stredoslovenských ľudových variantov betlehemskej hry. Akého druhu je spomínaná redukcia, najlepšie ukáže porovnanie úryvku pôvodiny s príslušným miestom variantu z Tajova. Hľa, časť úvodného Fedorovho monológu s charakteristikou baču Kuba, otca pastierov, u Emmanuela:

²⁵ Bolo asi pravidlom pri nacvičovaní Emmanuelovho *Betlehema* redukovať text hry, t. j. vypustiť z nej rozvláčne alebo menej podstatné partie či verše. Dokazuje to medziiným aj exemplár knižky s Emmanuelovou hrou, ktorý mám vypožičaný z bratislavskej univerzitnej knižnice a ktorý má signatúru S G 65. Je tu veľa miest v zátvorkách, urobených ceruzkou. Zrejme, tento exemplár sa často používal k nacvičovaniu betlehemcov.

Náš starusský otec, ten má mnoho rokov,
 Oj nejeden vypil on už mlieka okow.
 Že je veľmi starý, swět ho Kubom wolá,
 Ale preto hlawa jeho neni holá.
 Má esste on wlasý, má i čerstwú silu,
 Krásnu wýrečitosť, twár každému milú;
 On wždy doma sedí, stáda viac nepasie
 Lež obssiwa krpce swej domácej chase;
 Opatruje mlieko, smětanku sobiera,
 Keď sã múti maslo, k tomu tiež priziera;
 On warí žinticu, hrudky syra robí,
 Do sadlého mlieka chlebiček nám drobí,
 O wssecko sã stará, i jahniatka mladé,
 Keď v kossiari blačia, pod matku ich kladie;
 Jak večer, tak ráno, bár má prácu mnohú,
 Nikdy nezabýwa modlievať sa k Bohu;
 Na domácu mrawnosť welký pozor dáwa,
 Bohabojných ludí w uctiwosti máwa;
 Pocestných rád príma do domu swojeho,
 S mliekom občerstvuje, kdo príde, každého;
 On je Kubo dobrý, nahněvať sã newie,
 Každému do oči zrowna prawdu powie;
 Slowom: swäto koná každú swú powinnosť
 Z twári mu vyziera len samá newinnosť.

A v tajovskom variante tá istá časť po redukcii znie takto:

Náš staručký otec, ten má mnoho rokov,
 ale už nejeden vypil mlieka okov.
 Že je veľmi starý, svet ho Kubom volá,
 Ale jeho hlávka ešte není holá.
 Jak ráno, tak večer, bárs má prácu mnohú,
 Nikdy nezabýwa modlievať sa k bohu.
 Bohabojných ludí v úctiwosti máwa,
 Na domácu mravnosť welký pozor dáwa.

Zredukovaná časť variantu je s príslušným úryvkom pôvodiny v pomere 1:3, t. j. 8:24 veršom. Približne tretinu pôvodiny predstavuje aj celková zredukovaná čiastka tajovského variantu. Vcelku Emmanuelovo spracovanie má 479 veršov, Gregorov variant však iba necelú polovicu, asi 230 veršov, aj to s časťami prevzatými z variantu Kollárovho, prípadne živých miestnych variantov betlehemskej hry. Zo siedmich Emmanuelových piesní zostal — okrem spcvu anjelského zvestovania — iba spoločný spev do kola chodiacich a palicami štrkajúcich pastierov *Mesiáčik vysoko ešte stojí*. Chýbajúce piesne nahradili tradičné piesne betlehenských hier. Tak namiesto Emmanuelovej úvodnej piesne pastierov *Jeruzalem město swäté* spieva anjel, ktorý prvý vojde

do domu, ako v Kollárovom a v iných starších, napospol stredoslovenských variantoch, pieseň *Sem, sem krestania, / K jasličkám Pána*, pravdaže, nie už v bibličtine, ale v čistej literárnej slovenčine. Ku koncu — po odrecitovaní duchovnej časti, zredukovanej a čiastočne preinačenej podľa Emmanuela — tajovský variant zas prechádza do bujarého tónu valašských piesní a rozhovorov. Táto časť je akoby výdychom po núteno-vážnej nálade. Pastieri jeden po druhom na prste zahvizdnú, obhajdujú svoju valašku a zaspievajú pieseň na valašskú nôtu. Kubo ako nevládny stavec urobí iba nepodarený pokus o takýto výkon. Keď si nato vypijú pekne po poriadku — najprv Fedor, potom Stacho, Junák a napokon Kubo — a v tom istom poriadku tradične zazdravujú „Salus tebe, Stacho! Salus tebe, Junák!“ atď., potom zas na Fedorovu výzvu jeden po druhom offeruje: Fedor „jablčko ako srdiečko“, Stacho „klobásu, čo ťa trikrát ňou opášu,“ Junák „takého barana, čo ho nezješ od večera do rána“ a Kubo „hrudu syra, aby ťa ňou nachovala tvoja matka milá“ s pridaním ku svojej recitácii: „Sebe hryz!“ Každý pri ofere pokľakne na koleno a sníme z hlavy kalpak. Fedorovou recitáciou z Emmanuela *Už všade kohútiky napospol spievajú*, anjelovým zavinšovaním príležitostného vianočného vinša, po ktorom ich domáci obdarujú peniazmi, a pokonným zaspievaním valašskej piesne *Už sa stato odberáme* betlehemci sa rozlúčia a idú o dom ďalej.

Význam Emmanuelovho knižného spracovania betlehemskej hry nespočíva teda v počte z neho vyšlých ľudových variantov. Emmanuelov *Betlehem* má charakter kanonického textu. Treba v ňom vidieť jeden z dokladov o tom, ako cirkev svojou autoritou, najmä prostredníctvom svojich dedinských kňazov a rektorov, vplývala až do našich čias na betlehemske hry a nimi zas na ľud. Keď aj ľudové texty s „neslušnými“ miestami, nemohla celkom zakázať, prípadne ich potlačiť, usilovala sa aspoň nevhodné miesta z nich vynechať (napr. tanec z Emmanuelovho spracovania), prípadne nahradiť ich vhodnejšími textami, ktoré potom horlivo propagovala. Z oznámenia v Kat. novinách, roč. 1856, že knižočku s Emmanuelovým *Betlehemom* možno dostať u pôvodcu na fare v Košeci, dalo by sa vysúdiť, že sám autor bol jej najhorlivejším propagátorom. A naozaj, zprávy, ktoré sa mi podarilo získať od niektorých informátorov,²⁶ potvrdili môj predpoklad. Betlehemska hra podľa Emmanuelovho spracovania sa hrala predovšetkým a najviac na území nitrianskeho biskupstva. Musela však byť známa a/hraná na väčšej časti západného Slovenska. Len jej zámerným uvádzaním možno si vysvetliť veľa hovoriaci fakt, že z celej

²⁶ Sú to: učiteľ Michal Kostelný z Ilavy, ktorý sa osobne unúval do Košec, aby mi v mieste Emmanuelovho pôsobenia získal údaje o predvádzaní jeho hry; potom úradník Jozef Pavúr z Veľ. Rovného, okr. Bytča, a Jozef Žilincár, správca-učiteľ v Kolároviaciach, okr. Bytča. Všetkým aj na tomto mieste ďakujem.

velkej oblasti západoslovenských nárečí máme dovedna len 3 zápisy²⁷ ľudových betlehemských hier, zatiaľ čo zo stredného Slovenska poznáme 21 variantov a z východného Slovenska 10 variantov.

V samej Košeci, podľa udania starého kostolníka a občana Jozefa Škrovánka, ktorý vystupoval v úlohe Junáka, hru nepredvádzajú už asi 30 rokov. Osoby, ktoré ju naposledy hrávali, ešte všetky žijú; sú to okrem už spomenutého Škrovánka títo ľudia: Jozef Kutej ako Kubo, František Matuščin ako Fedor, Ján Gajdoš ako Stacho a Ján Vanček ako anjel. Okrem Kuteja všetci bývajú v Košeci. Pred prvou svetovou vojnou učil betlehemcov Vojtech Straka, vtedajší správca-učiteľ a organista, sirotský otec atď. Učil hlavne piesňam, no i celú hru s betlehemcami preskúšal. Po jeho smrti (umrel roku 1926 vo veku 53 rokov) sa betlehemci učili sami zo starej Emmanuelovej knižky, ktorú im požičiaval Jozef Lackovič-Palikech, bývajúcí v Košeci. Piesňam sa učili ústnym podaním.

Oblečenie košeckých betlehemcov bolo dosť zvláštne. Všetci — s výnimkou Kuba — mali oblečené dlhé košele, spustené na nohaviciach, prepásané opaskom, k tomu účelu zvlášť šité. Odlišovali sa len farbou. Fedor a Junák mali košele zelené, Stacho mal žltú a anjel bielu. Na hlavách mali čapice, podobné biskupskej mitre, oblepené staniolom. Fedor, Stacho a Junák mali palice s hrkotavými plieškami. Kubo mal na sebe halenu, bačovský klobúk, súkenné nohavice, koženú kapsu na boku, v ruke čakan, bačovskú palicu; zamaskovaný bol ako dedo. Anjel nosil betlehem z dreva, pekne vybavený.

S betlehemom začali chodiť po Košeci už na Štedrý večer do utierne. Na utiereň (polnočnú) a na omši vo sviatok Narodenia Pána stáli oblečení pred oltárom. Podľa všetkého tento obyčaj zaviedol sám farár J. Emmanuel. Popoludní chodili ďalej a hru predvádzali po domoch až do Nového roku. Zašli aj do okolitých dedín a ponavštevovali: Tunežice, Ladce, Podhorie, Lednické Rovné, obce za Váhom, Pruské, Dúlov, Košecké Podhradie. Chodili aj do Zliechova. Obyvatelia ich prijímali vďačne. Odmeňovali ich peniazmi, ponúkli koláčmi, niekedy aj mäsom z domácej zabijačky.

Či sa držali knižného textu doslovne, alebo ho predniesli v skrátenej podobe, o tom zatiaľ presných správ nemáme.

Emmanuelov *Betlehem* hrávali po domoch aj v Kotešovej do druhej svetovej vojny. Do akej miery sa chlapci pridržali tlačeného textu hry, ťažko z kusých správ ustáliť. Betlehemci boli starší chlapci.

V susednom Veľkom Rovnom, okres Bytča, predstavovali betlehemskú scénu podľa Emmanuelovej knižky, ktorú dodnes s pietou opatruje vyše 60-ročný

²⁷ Varianty tlačené: 1. Joz. Stanček, *Betlehemska hra z Topoľčianok*. Slov. pohľady, XXXVIII, 1922, 698—708; 2. Irena Fislová, *Vianočné hry*. Devín, V, 1936—37, 55—9. (Neúplný text betlehemskej hry z okolia Trnavy.) 3. Rukopisný zápis B. Cimra a K. Langra z r. 1930 „Betlehemci“ z Papradna-Kopaníc. (V redakcii čas. Naše Valašsko.)

miestny pekář Jozef Mičieta. On i jeho bývalý spoluherc Jozef Rácik si ešte dobre pamätajú celé dialógy aj piesne — v pôvodnom znení. Nijaký variant hry sa tam nevytvoril, ani typické miestne nárečie sa v nej neuplatnilo. Divadelko sa hrávalo od Štedrého dňa do Troch kráľov; betlehemcami boli chlapci vo veku 10—15 rokov. Úlohám učil pred 50 rokmi po prvý raz miestny kaplán Oravský a organista A. Ballay. Ďalší sa učili od týchto hercov. Naučili sa najprv všetko z knižky, neskôr skracovali, až asi pred 15 rokmi túto hru úplne prestali hrať. Príčinou toho bol nedostatok súcich chlapcov a tým, čo boli, nechcelo sa učiť veľkým úlohám; radšej zaspievali nejakú pesničku a to stačilo. „Ludia ich prijímali radi, lebo to bolo pekné; hrali po domoch i v krčme. Dostávali za to peniaze — v starých po zlatke (za Rakúsko-Uhorska), v nových 5—10 Kčs (za prvej ČSR).“²⁸ Oblečenie mali všedné — obyčajné šaty, k tomu palice a betlehem s drevenými figúrkami.

Máme stopy, že sa Emmanuelov Betlehem hral aj v niektorých dedinách dolnej časti býv. Trenčianskej stolice, no chýbajú nám zatiaľ bližšie údaje k tomu. Získať ich bude úlohou ďalších výskumov.

* * *

Akiste z tých istých popudov, v približne rovnakom čase ako košecký farár J. Emmanuel, no s výsledkom celkom iným spracoval látku ľudových betlehemských hier po svojom aj Jonáš Záborský v hre *Betlehem*.²⁹

Už z obširneho podtitulu³⁰ hry vidno, že autor, osvietenskými zásadami preniknutý r. k. kňaz a farár v Župčanoch pri Prešove, mal tendenciu uvedomovať náš zaostalý, v biede hmotnej i mravnej topiaci sa ľud poukazovaním na rozličné nedostatky, chyby a nectnosti jeho života a dvíhať ho tak na vyšší stupeň ľudskej dôstojnosti a hospodárskeho blahobytu. Ľud teda stavia do centra svojich záujmov. V snahe dosiahnuť svoje ľudovými ciele Záborský nepohrdol formou obľúbených hier vianočných, ale ju chcel naplniť novým aktuálnejším obsahom.

V stavbe hry — podobne ako J. Emmanuel — pridržal sa ľudovej predlohy, aj v zložke dejovej, v ktorej hlavnými postavami, práve tak ako v prevažnej väčšine ľudových variantov hry, sú bača Kubo a valasi Fedor a Stacho, vedľajšími anjel a zriedkavé inde figúry Márie, matky Kristovej, a Jozefa, jej manžela. Podobnosti a zhody v podrobnostiach svedčia o tom, že Záborskému vedľa variantu Kollárovho boli známe i nejaké šarišské ľudové znenia hry,

²⁸ Zo zprávy Joz. Pavúra.

²⁹ Pozri Jonáš Záborský, *Divadelné hry*. V Skalici 1870. Tlačou Synov Fr. X. Škarnicla. Hra *Betlehem* je vytlačená na s. 189—91.

³⁰ „Podomná hra dedinskej mládeže na Vianoce, na základe výtvoru pospolitého slobodne predelená s úmyslom odstrániť obyčajné pri tom necudnosti, a jalovým žartom podstrčiť dačo rozumnejšieho a praktičnejšieho.“

z ktorých prevzal ne jeden charakteristický moment. Napr. Kubo, zriedkavejšie aj Fedor robí „kážeň“ — len vo variantoch z východného Slovenska (pozri obr. 5).

Dej hry si autor — úplne divadelne — rozvrhol do troch výstupov. Hovorové zložky (dialógy) sú silno prozaizované. Počet piesní obmedzený na minimum; je ich dovedna s anjelským chválospevom iba päť, pritom veľmi krátkych. Biblický dejový rámec je ako by len na vzbudenie ilúzie, že pôvodný nábožensko-duchovný ráz hry sa zachováva. V skutočnosti by Záborského útvor bolo najsprávnejšie označiť satirickou hrou alebo fraškou.

Záborského *Betlehem* si zasluhuje z obsahovej stránky podrobnejší rozbor.

V 1. výstupe vojde do chyže Mária s Jozefom, nesúcim na ruke papierový betlehem. Jozef v táravej reči oznámi domácim, že predvedú „komédiu“, ktorú vraj vymyslel kráľ Šalamún, aj ju hrával po dedinách a získal ňou slávu i bohatstvo. Preto apeluje na štedrosť domácich pri obdarovaní betlehemcov. Mária prikyvuje a na jej otázku, kde vlastne sú, Jozef odpovie, že v Haliči. (Autor, zrejme, nepriamo naráža na zanedbanosť a zaostalosť východného Slovenska, no vyhýba sa priamo ho označiť, aby nepopudil divákov.) Na ďalšiu Máriinu otázku „... Ale či v chyži, či vo chlieve?“ Jozef dotvrdzuje, že v jednom i druhom, lebo i keď chyže sú vlastne len pre hoviadka, nachádzajú tu popri nich i ľudia „prítulky z lásky“. Mária ironicky doloží: „Preto tu všetko tak čistotné.“ Potom Jozef položí betlehem na stôl a Mária zaspieva detinskú pesničku.

V 2. výstupe sa predstavia pastieri v tradičnej podobe, oblečení a výstroji. Bača Kubo, známy nám z ľudových variantov betlehemskej hry ako typ opilca, nevedomca, hluchého človeka, drsného posmeškára i sebapospievачa, je tu hlavným nositeľom kritiky. Tacká sa a pokračujúc v tóne Jozefovho ironizovania z predchádzajúceho výstupu, utahuje si z domácich. Majú vraj jedno okno veľké, druhé malé, jedno nízke, druhé vysoké, takže dnu načim liezť po rebríku. Dlážku majú tak prascami rozrytú, že sa odo dverí ku stolu tri razy prekotil. V chyži vraj bývajú pohodlne, nikdy nezmoknú, keď vonku neprší. Škoda, že tesár zabudol urobiť dvere pre dym (čierne izby!). Nasledujúcu pieseň Kubo (v ľudových variantoch obyčajne Fedor) končí tým, že už nechce byť ovčiarom.

Na Stachovu otázku, čímže teda chce byť, Kubo vyhlási, že mešťanom. Po Stachovej kritike, že sú „mešťani zlí ľudia, bo nás ani s betlehemom neprijali“, Kubo povie: „Teda krčmárom“. Keď ho zasa Fedor zavrátí dôvodením, že „krčmári zlí ľudia, bo vodu predávajú“, povie Kubo postupne: — teda vojacom, sedliakom, kantorom, kňazom. Fedor a Stacho ho striedavo zahriaknu, vysloviac zakaždým odmietavú kritiku uvedených stavov a povolání: raz vecne vyváženú (mešťania, krčmári, vojaci, sedliaci), po druhé len tak pre žart (kantor, kňazi). Naposledy Kubo vyhlási: „Bistu Bohu! Budem teda zbojníkom.

Obr. 5. Prešovskí jaslíčkári — Fedor robí „kázeň“. Reprodukcia fot. snímky z časopisu *A magyar nemzeti múzeum néprajzi osztályának értesítője* 1–2, V, 1904

Zbojníci dobrí ľudia, bo vďačne polahčia, komu ťažko!“ A to isté zdôrazní v známej folklórnej piesni *Ovce moje, ovce*, dávajúcej autorovi dobré vysvedčenie o správnom chápaní pastiersko-zbojníckej tematiky v našej ľudovej poézii.

Ďalší dialóg sa točí medzi pastiermi okolo opitého Kuba. V jeho osobe sa odsudzuje všetkými prostriedkami humoru — od slovného žartu, jemnej irónie a sebaíronie až po kritiku, hrubú iróniu a sarkazmus — pijanstvo a čo z neho pochádza: domáci (rodinný) nepokoj, zvady, vykrikovanie na ulici, bieda a hlad nášho ľudu.

Výstup 3 začne anjel spevom *Sláva buď na vysostach Pánu* a oznámením noviny o narodení Krista v Betleheme. Lež i túto blahozvesť pochopia pastieri po svojom, teda svetsky a prospechársky. Realistický Kubo už zo sna zareaguje: „Nastali dobré laciné časy. Holby vína po dukáte, bočka po peniazi.“ Ostatní pastieri, vstanúc, hneď sú vo svojom živle; prejavujú svoje náhľady a želania. Ešte i anjel sa v tóne reči prispôsobuje pastierom, vraviac profánne:

Kristus sa narodil, bočku vína kúpil;
všetkých svätých počastoval i sám sa kus napil.

Na krátku výzvu anjela nasleduje potom obetovanie darov Ježiškovi. Tohto vyvrcholenia v dramatickej akcii vianočnej hry využil autor na to, aby ústami

pastierov vyslovil v rade hesiel súhrn svojich osvietenско-ludovýchovných náhľadov a rád. Najprv Stacho pristúpi k betlehemu a povie: „O môj maličký Ježišku! Ja ti obetujem mátohy, strigy, čary, porobeniská, veštcov, veštice a všetko, čoho niet.“ Fedor ho doplní: „A ja ti obetujem pomlavy, kliatby, zlořečenstvá, prisahy, oplzlé reči, lži a všetko, čoby byť nemalo.“ Kubo zas, verný tradičnému charakteru, robí sa, že nedočul, a až na druhú anjelovu výzvu oferuje svoje „pijanské hrdlo“, no vzápätí nato chce vypiť oldomáš. Potom po komických prieťahoch pristúpi ku „kázni“. Z nejakého vyvýšeného miesta slovami aj vetami zdanlivo sa doplňujúcimi, významom však protikladnými (napr.: „... Máte radi dlhú kázeň a krátku klobásu. I ja nerád hovorím málo; poviem teda len na krátko, z čoho Pán Poh stvoril ženu...“) vyrozpráva parodickú anekdotu ludového pôvodu o stvorení Evy zo psieho chvosta; odtiaľ vraj mnoho bláh u žien a ich náchylnosť k „jazycheniu“. Tu je i posmešná narážka na „rajský“ poriadok v dedinských ovocných záhradách. „Bolo to v tom Raju, kde Pán Boh sám svojou vlastnou rukou nasadil vrb, jelší, trní, šípok, borioviek a všelijakého perepyšného stromovia, všetko v takom poriadku a v takej kráse, ako vo vašich sadoch.“ I poučenie, akým Kubo končí svoju „kázeň“, predstavuje opäť autorovu iróniou a sarkazmom okorenenú kritiku hlavných mravných chýb a spoločenských nectností nášho ludu pred sto rokmi. Sú to: nedbalosť žien o telesnú čistotu, ich jazychnosť, klebetnosť, pijanstvo, týranie zvierat (koní), nestydatosť mládencov i dievok, lenivosť sluhov, nezdravý tuhý konzervativizmus dedinských ludí.

Na zakončenie hry ešte Jozef vyberie od domácich peniaze do čiapky a Kubo žartovne zavinšuje.

Betlehem je iba drobná ukážka z rozsiahlej divadelnej tvorby Jonáša Záborského. O nej vieme, že s výnimkou dvoch diel (*Najdúch* a *Dva dni v Chujave*) bola odsúdená ležať v zabudnutí. Nanajvýš ak po niektorej z jeho historických drám siahol zasvätený divadelný odborník alebo literárny historik. Na javiskách nenašla uplatnenie, nevedela preraziť. O osudoch *Betlehema* nemáme nijakých správ. Tak sa zdá, že ani Betlehem nesplnil úlohu, akú mu autor prisúdil. Nestal sa ozajstnou „podomnou“ hrou, z ktorej by náš pospolitý lud bol čerpal poučenie, povzbudenie a ušľachtilú zábavu. Jeho príliš svetský a satirický obsah by bol azda skôr pobúril než milo upútal a pobavil nášho konzervatívneho dedinčana v minulom storočí.

Dnešný čitateľ pochopí a ocení Záborského *Betlehem* v tom zmysle, že je to drobný, ale názorný obrázok, z ktorého sa dá vyčítať o hmotnom, spoločenskom a mravnom položení východoslovenského ludu v druhej tretine XIX. storočia viac než azda z mnohých väčších diel. A treba dodať, že niektoré Záborského šľahy na nemravy a zaostalosť nášho ludu boli aktuálne až do prvej svetovej vojny, ba i po nej. Stojí ešte za zmienku štýl Záborského *Betlehema*; oplýva takým množstvom figúr, že by bolo možné napísať o ňom osobitnú

kapitolu v rozsahu približne takom, v akom svojho času poukázal Peter Bogatyrev na zvláštnosti štýlu českého a slovenského ľudového divadla.³¹

Drotári z Kolárovic ako širitelia slovenskej ľudovej dramatickej tradície na Morave a v Čechách

Počas štúdií otázok súvisiacich s historickou problematikou slovenských betlehenských hier znova a znova som narazil na svojráznu dedinu Kolárovice v okrese Bytča, kde som v lete roku 1948 skúmal rodinné a výročité zvyky tamjšieho ľudu. Kolárovice sú známa drotárska dedina. Donedávna sa ešte veľká časť jej mužských obyvateľov zaoberala drotárstvom. No na rozdiel od drotárov z okolitých dedín Veľ. Rovného, Kotešovej, Dlhého Poľa a i., ktorí slávu svojho remesla šírili po mnohých krajinách severnej i južnej, strednej i východnej Európy, ba aj po odľahlých končinách Ázie a Ameriky, Kolárovičania s obľubou vyhľadávali české krajiny. Ako by im bola chýbala odvaha nasledovať príklad slávnejších susedov, „svetových ľudí“.

Z miestneho prameňa³² sa dozvedáme, že dávno, možno už pred 150 rokmi, chodili kolárovičtí drotári po rozličných krajoch Čiech, hľadajúc tam skromné zárobky. Ich otrhaná halena a chatrná drotárska „klomfa“ vyvolávala súcit u bratských Čechov. Áno, kolárovičtí drotári všade na svojich „hauzírkach“ hovorili o chudobnej domovine, zoznamovali český ľud so svojimi piesňami, rozprávkami, povestami ako aj so zvykmi a mravmi obce, z ktorej pochádzali. Nechcem sa tu šíriť o tom, že títo prví informátori Čechov o Slovákoch a o živote na Slovensku boli súčasne i prvými priekopníkmi česko-slovenskej vzájomnosti. No to ešte nie je všetko. Kolárovičania sa v cudzine ukázali aj ľuďmi statočnými a svedomitými, čím nemálo prispeli k utvoreniu mienky o dobrosrdečnosti Slovákov. Niet sa čo diviť, že sa čoskoro dostali do literatúry a poskytli vďačnú látku aj výtvarným umelcom a hudobným skladateľom. Zostaňme však pri literatúre.

Keď prvá významná česká spisovateľka Božena Němcová v rokoch 1845–1850 študovala na Domažlicku život, kroje, mravy, zvyky, povery a povesti chodského ľudu, všímala si to isté i u slovenských drotárov, ktorých sa v tom čase hodne potulovalo na okolí Domažlíc. Výsledkom tohto štúdia bola roku 1856 vydaná poviedka *Pohorská vesnice*. Medzi jej hrdinami sú Miča a Jano, drotári šľachetných srdc z „Korálovíc“ (Kolárovic). Němcová svojho miláčka Jana nechá spievať mnoho slovenských piesní a Miču s Janom hodne hovoriť o Kolárovičiaciach. Nám tu nejde o obsah poviedky, v ktorej sa na úkor pravdy idealizuje pomer českého grófa na Šumave k biednemu drotárovi spod Javorníka na Slovensku. Spomíname to iba preto, že v poviedke slovenskí

³¹ Pozri Petr Bogatyrev, *Lidové divadlo české a slovenské*, Praha 1940, s. 148 n.

³² *Pamätná kniha obce Kolárovice*, s. 7–8.

drotári prídu na Štedrý večer zaspievať zámockému panstvu „valašskú koledu“,³³ dve vianočné piesne v slovenskom znení, no bez nôt. Po odspievaní prvej piesne *Hop, hop, chlapci do hory, obuvajte bačkory* s veselým nápevom a o 9 strofách spustili druhú, ktorú, odhodiac klobúky na zem a podoprúc sa rukami v bok, zatancovali v rytme valašského tanca. Táto „skočná“ pieseň *Oj, nožku za nožku, poskočme si trošku* ukazuje bezpečne na moravskovalašský pôvod; pochádza z pastierskych koledných hier, zvaných „valaši“. Na zakončenie koledníci poskočili, zavýskli a pokloniac sa, pozdravili kresťanským „Pochválen“ a vianočným vinšom.

Tento záznam v Nĕmcovej *Pohorskej vesnici* je vari prvým dokladom o tom, že slovenskí drotári z Kolárovic už v polovici minulého storočia spievali po Čechách koledy slovenské znením, no aspoň sčasti valašského pôvodu. Toto zistenie, na prvý pohľad málo znamenajúce, môže po dôkladnejšom uvážení otázky prispieť k osvetleniu ciest a spôsobu šírenia a tradovania slovenských ľudových hier vianočných na západ, za hranicu slovensko-moravskú — na Moravu a do Čiech.

O polstoročie neskôr, roku 1905, vyšla v Prahe osobitná monografia o kolárovičských drotároch od Kar. P r o c h á z k u,³⁴ farára na Stochove. Jedna kapitola prvej časti knihy, vyprávajúcej o živote kolárovičských drotárov v Čechách, nesie názov „Drotári Betlemáři“.³⁵ Opis, doložený pramennými údajmi aj dvoma dokumentárnymi fotografiami, prináša zaujímavé podrobnosti o obyčaji kolárovičských drotárov chodiť v čase Vianoc s betlehemom a spievať koledy. Z českých krajov, v ktorých naši drotári koledovali, spomínajú sa tu Slánsko, Roudnicko, Lounsko, Kladensko, Rakovnícko a iné. Ako pripojená snímka (obr. 6) ukazuje, chodievali Kolárovičania vo skupinkách po troch i viac chlapoch približne rovnakého veku, niekedy aj vyše 60—70-roční. Jeden člen takej skupinky nosil betlehem, prostú drevenú skrinku s jasličkami, ktorú si drotári robili obyčajne sami, alebo si ju dali zhotoviť niektorému miestnemu náturistovi. V nosení betlehema sa denne striedali. Iný zo skupiny zas býval pokladníkom. Vyspevovaním koledných piesní, aké vraj spievali doma, v Kolárovičiaciach, na Božie narodenie ženy s organistom v kostole, zarobili si za tri týždne asi po 10 zlatých na osobu. Koledovanie slovenských drotárov, vraj, bolo u českého ľudu oblúbené, no v mestách magistráty aj jednotlivci neraz mu robili prekážky. Uverejnené texty kolied (tri z nich aj s notami) ukazujú, že tu ide zväčša o starodávne a veľmi rozšírené slovenské ľudové koledy, pravda, z hľadiska čistoty jazyka hodne už znešvárené čechizmami. Ako zvláštnosť K. Procházka uvádza, že raz v Tuřanoch pri Slanom

³³ Bož. Nĕmcová, *Pohorská vesnice*, Praha 1951, s. 47—9.

³⁴ Karel Procházka, *Kolárovičtí dráteníci*. Národopisná studie. Se 17 vyobrazeními. V Praze (1905). Strán 95.

³⁵ Tamže, 22—8.

Obr. 6. Drotári chodiaci s betlehemom. Reprodukcia fot. snímky z knihy. K. Procházkou
Kolárovičti dráteníci

miestny farár veľkú radosť spôsobil drotárom tým, že im dovolil v kostole polhodinu pred požehnaním na polnočnej spievať koledy.

Ten istý motív rozviedol regionálny český spisovateľ Jindřich Šimon Baara vo vianočnej rozprávke *Polnočná*.³⁶ V rámci zaujímavej fabuly hrdinovi rozprávky Slovákovi Podrahovi, ktorý ako kaplán na nemeckej dedine kdesi na Šumave prežíva v clivej túžbe po domove Štedrý večer, dáva spisovateľ zažiť šťastné chvíle vianočnej pohody, keď ho po utierni prekvapí sedem drotárov — betlehemcov žiadosťou o dovoľenie rozsvietiť betlehemček a pred oltárom zaspievať vianočné koledy, s ktorými tam chodili po domoch.

Záverom prichodí sa nám opýtať: Čo nám hovoria všetky tieto zprávy? Čo z nich môžeme vyvodiť pre riešenie historickej problematiky našich betlehemských hier?

V prvom rade vyplýva z nich poznatok, že najvýznamnejším činiteľom, sprostredkujúcim v minulých dobách prejavy duchovnej kultúry slovenského ľudu, vrátane s jeho dramatickými tradíciami, aj tým najzápadnejším končinnám dnešnej ČSR, boli naši drotári z hornotrenčianskych dedín. Na území

³⁶ Podľa J. Š. Baara preložil a spracoval M. S., *Pútnik svätovoješský* (kalendár), LVIII, 1930, 65—9.

Čiech sa najväčšmi preslávili drotári z Kolárovic. Oni už dávno pred vybudovaním železničných tratí³⁷ pešky putovali za zárobkami do Čiech. Z rodnej dediny ich najprv viedla cesta dolu Považím; pri Trenčianskej Teplej zabočili vpravo ku slovensko-moravskej hranici, ktorú prekročili Vlárskym priesmykom. Ďalej cez moravské Valašsko tiahli na Hanú a z Olomouca Polabím do Prahy. Z tohto centra sa potom rozchádzali všetkými smermi po českých krajoch. Cesta — väčšinou pešky — do Prahy trvala drotárom kedysi desať i viac dní. Je vari niečo divného, že na svojej dlhej púti veľa rás odpočívajú, zastavujú sa v známych domoch na nocľah, trochu jedla a veľa rečí a že ovocím týchto stykov bolo šírenie známostí o Slovákoch a ich kultúre? Drotári, i keď sa verne pridržali svojho túlavého remesla a neradi sa chytali stabilnejšieho zamestnania, predsa len nepohrdli ničím, z čoho mohli vyťažiť pár grajciarov. Koledovanie kolárovičských betlehemcov v Čechách je teda jedným z ich mnohých sezónnych alebo príležitostných zamestnaní.

Ako však uviesť do súvisu toto koledovanie kolárovičských drotárov po Čechách s predvádzaním slovenských betlehemských hier na Morave, známych tam už dobrých sto rokov? Prv než sa pokúsime o vysvetlenie tohoto zjavu, načim sa nám nakrátko zastavíme pri otázke slovenských betlehemských hier na Morave.

Už Jozef Ernyey vo vyššie citovanom článku poukázal na slovenský typ betlehemskej hry na moravskom Valašsku a k nemu sa prikláňajúci hanácky variant betlehemskej hry. Po ňom Štefan Krčméry, upozornený týmto Ernyeyho článkom, v štúdiu *O slovenskom chodení s betlehemom*³⁸ bližšie ukázal na variante z Bystřice pod Hostýnem,³⁹ ako sa v ňom zachoval pôvodný charakter slovenský v celom syntaktickom zložení, v melódii frázy, v menách osôb (s výnimkou Grycu) a pod.

Najnovšie Oldřich Sirovátka v štúdiu *Pastýřské kolední hry na Valašsku* (K jejich původu a rozšíření)⁴⁰ prispel značne ku spresneniu hraníc zemepisného rozšírenia slovenského typu betlehemskej hry na Morave, označovanej tam *betlemáři*. „...Hra přišla, jak víme, ze Slovenska patrně Vlárskym průsmykem, neboť nejuchovalejší její znení nalézáme právě v blízkosti průsmyku v Brumově. Odtud se šířila dál směrem na Valašské Klobouky a na severozápad na Vizovice. Klobouky ležely již na okraji pásma, kde převládá tento typ, neboť v obou místech se již projevují zřejmě vlivy hry *valachů*. Většímu rozšíření na Valašsku bránil domácí typ pastýřské hry *valaši*.“⁴¹

Kým však Štefan Krčméry poznal a opísal vlastne len dva varianty slo-

³⁷ Napríklad železničná trať z Olomouca do Prahy bola dobudovaná roku 1845.

³⁸ V cit. *Sborníku Matice slovenskej*, XI—XII, 1933—34, 103.

³⁹ Pozri *Český lid*, XXVI, 1926, 93—6.

⁴⁰ V čas. *Naše Valašsko*, XIV, 1951, 111—24.

⁴¹ Tamže, 116—7.

venskej betlehemskej hry z Moravy, O. Sirovátka v svojom článku všetkých šesť doteraz známych variantov z mor. Valašska (z toho 2 z Brumova, 2 z Valašských Klobouk,⁴² 1 z Vizovic a 1 J. Feifalik v bližšie nelokalizovaný) ako aj všetky štyri doteraz zistené znenia tejto hry z Hanej (t. j. 2 z Bystřice pod Hostýnem, 1 z Dětkovic pri Prostějove a 1 bližšie nelokalizované) opísal a rozobral z formálnej i obsahovej stránky, pričom zistil o nich, že *betlemári* z moravskovalašskej oblasti boli prenesení na Hanú, ktorá sa tak stala najzápadnejšou hranicou rozšírenia slovenského typu betlehemskej hry. „Verše *betlemářů* z Hané obsahujú často celé časti ze hry *valachů*, čož svědčí, že prošly silným vlivem valašského prostředí.“⁴³ Sirovátka zistil konkrétne aj spôsob predvádzania a šírenia betlehemských hier z Valašska na Hanú (chodenie koledníkov s hrou po domoch nielen v jednej, ale i vo viacerých dedinách, čím sa mohla dostatočne zautomatizovať a vryť do pamäti početnej miestnej mládeže, ďalej presťahovaním občana J. Matějčka z Brumova do Bystřice, kam so sebou aj hru preniesol, odchodom robotníkov z Valašska na sezónne práce na Hanú, čo dalo tiež príležitosť k preneseniu betlehemských hier). Migráciou a tradíciou dajú sa vysvetliť aj rozličné mutácie, redukcie ako aj nahrádzanie vypadnutých častí hier strofami, celými piesňami, prípadne aj recitatívmi z bohatého fondu vianočných piesní a pastorálov, ktoré sa obsahove do hry dobre hodili.⁴⁴

Z toho, čo sme doteraz povedali, možno s celou pravdepodobnosťou uzatvárať, že moravskému Valašsku sprostredkovali slovenskú betlehenskú hru drotári z Kolárovič. Prenesená hra mala tú podobu a znenie, v akých žila vo svojich miestnych variantoch na dedinách horného Považia, resp. Trncianska. Ostáva ďalej odpovedať na otázku: Kedy bola hra prenesená? Zdá sa, že k jej preneseniu došlo v polovici minulého storočia alebo azda i skôr, v každom prípade však predtým, než bola potlačná, prípadne nahradená v hornotrencianskych dedinách tlačenou hrou Jozefa Emmanuela.

Ako však vysvetliť zvláštny zjav, skrývajúci v sebe isté protirečenie, že drotári, ktorí sprostredkovali slovenskú betlehenskú hru susednej pohraničnej oblasti Moravy, na svojich vandrovkách po Čechách vyspevovali v čase Vianoc už len koledné piesne domáceho, slovenského pôvodu, prípadne z časti aj valašskej proveniencie, a nie celé betlehenské hry?

Je to otázka sama v sebe dosť zložitá, takže nemožno na ňu prosto, jednoznačne odpovedať. Ponajprv nie je vylúčené, že Kolárovičania aj v Čechách hrávali betlehenskú hru, alebo sa aspoň pokúsili o jej predvedenie. To je, pravdaže, číry náš predpoklad, keďže nijakých dokladov alebo svedectiev o tom

⁴² Jeden variant z Valašských Kloboukov, doteraz najstarší známy na pôde Moravy, zapísal Julius Feifalik a uverejnil v knihe *Volksschauspiele aus Mähren*, 1864, 20–7.

⁴³ C. čl., 117.

⁴⁴ Tamže, 118.

nemáme. Možno ďalej predpokladať, že ak aj drotári miestami v Čechách slovenskú betlehemskú hru predviedli, nenašla u českého publika patričné porozumenie a obľubu. Veď vianočné hry, nevelmi odchodné od našich betlehemských hier, v prvej polovici minulého storočia vyšli v Čechách z módy a temer úplne zakapali. Ďalším dôvodom pre zanechanie betlehemských hier mohlo byť drotárom pomerne značné trvanie ich prednesu. Prednes betlehemskej hry trvá 15 až 25 minút. Nazdávame sa preto, že kolárovičtí betlehemci najskôr z pohnútok ľahšieho a rýchlejšieho zárobku a azda aj pre lepšie porozumenie u českého publika dali postupne prednosť kratšiemu koledovaniu pred časove nákladným hraním betlehemskej hry. Tomu by nasvedčoval fakt, že z pôvodného predvádzania betlehemskej hry podržali si aj pri koledovaní jedinou divadelnú rekvizitu — prostú drevenú skrinku s figúrkami pastierov, sv. rodiny a biblických zvierat, tzv. betlehem. Takto kolárovičtí drotári namiesto pôvodného chodenia s betlehemom, t. j. prednášania betlehemskej hry, tradovali v Čechách kratší spevno-zvykoslovný prejav, ktorý čerpal najmä z domáceho, slovenského fondu vianočných koledných piesní. Donedávna sa spievali, možno ešte aj dnes v Kolárovičiaciach a na okolí dospelí chlapi a ženy pod oblokmi na Štedrý večer spievajú prosté a neumelé koledy tohoto typu:

Zdravje, šassje temu domu
vinšujeme vám,
najprv pánu hospodáru
aj vašim dzjetkám.

Zdaleka mi idzeme,
noviņku vám neseme.
To vám povjeme:

Narodzilo sa dzjécatko
v messe Betleme
ono leží nemluvňátko
na holej slame.

Ono leží, zimú mre,
Márija ho kolembé,
to dzjéca malé.

Kolíbečka z jasličkámí
to sa poláme
a to malé nemluvnátko
to s njěj vipanne.

Pán hospodár, daj tolár!
Nech to spraví pán stolár
pre dzjéca malé.

(Podala E. Pribilová, 39-ročná, Buková, p. p. Kotešová. Zapísané r. 1955.)

(Pokračovanie a zhrnutie v nasledujúcom čísle.)